

ערוץ התכלת

הצבע היוקרתי מימי קדם איננו בהכרח זה שאנחנו מכירים בשם הזה כיום, טוען פרופ' זהר עמר מבר-אילן, שמרבה להוכיח לנו שהאמת ההיסטורית שונה ממה שנהוג לחשוב ■ ובכלל, לדעתו כדאי שנפסיק להיות דקדקניים כל כך: כחול זה לגמרי בסדר, אבל גם טורקוז וירוק לא רעים בכלל

ספרו החדש של פרופ' זהר עמר, 'הארגמן', נכתב ברם של המוני חלונות. אינספור קונכיות רוקנו מתושביהן כדי לברר למענו פעם אחת ולתמיד מהם הצבעים הקדומים שמהם הכינו את בגדי הכהונה הרבים מקלי המשכן והמקדש – כמו גם את בגדיהם של המלכים ביהודים של המלכים והקיסרים. לא רק זהותו המדויקת של הארגמן נבדקה בספר: גם צבע התכלת, שהחוקרים כבר חשבו שהיא יודעים עליו הכול, נסקר מחדש בידי עמר, שאוהב לברוק ביסודיות את האמת שעומדת מאחורי המוסכמות.

מקור צבע התכלת העתיק ואופן ייצורו פוענו למעשה כבר לפני קרוב לשלושים שנה, וכיום אלפי רבים מטילים בציציותיהם פתיל תכלת המופקים על ידי עמותת 'פתיל תכלת' מחילון העונה לשם ארגמן קהה קוצים. 'לפי שעה, הצעות אחרות למקורות

התכלת מלבד חלונות הארגמן אינן באות בחשבון', סיכם פרופ' עמר את המחקר המקיף והמחדש שקיים בשנים האחרונות. 'ערכנו ניסויים בכל מיני דיונונים כדי לברר אם זיהויו של חלון המקדש ההלכתי בתחום התכלת, האדמו"ר מראדון, שהצביע כבר לפני למעלה ממאה שנה על הדיונון חלילון התכלת, אכן נכון. נפגשתי עם בנו של האדמו"ר הנוכחי מראדון, שעדיין מבצע בפועל צביעה של צמר בדיו של הדיונונים הללו, והסקתי שאין קשר אמיתי בין התכלת ובין הדיונונים. ככלות הכול הם כלל אינם מקילים צבען טבעי לחול.

'לא נמצא עד כה חלילון שממנו ניתן להפיק צבע יציב מלבד אלו ממשפחת הארגמונים', הוסיף עמר, 'במקורות כתוב שצבע התכלת צריך להיות מיוצר דווקא מחילון, אבל לא כתוב שבהכרח הכוונה היא לחילון קהה קוצים, וממילא כל חלילון שמתאים לתאוריו חז"ל ואשר מספק תכלת יהיה קביל מבחינת ההלכה. במסגרת הבדיקות נבדקה גם ניסויים רכיבה בעלת קונכייה סגלגלה שהרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל, סבו של י"ד המהמה הציוני, ויהה כחילון התכלת. אלא ששני לא נמצאה שיטה המאפשרת ייצור צבע יציב מרכיבה זו, ובנוסף גם אין אפשרות להפיק ממנה את הצבע בכמויות גדולות.

'לעומת זאת קיים תיעוד קודם בנוגע לחילון ממשפחת המורקס,

הארגמונים, של צביעה בנוהל המופרש ממנו, ופעולה זו נוכרת כבר במקורות יוון ורומא, בימי הבית השני. בנוסף ברשותנו מצוי ממצא ארכיאולוגי עשיר של חלונות ארגמן שבוקעו באזור הבלוטה התת-זימית, שממנה מפיקים צבע, ואף שרידי צבע שהשתמר בלדיהם יציב אלפי שנים. הרבר החשוב ביותר הוא שהפקת הצבע מארגמונים בדרה בהצלחה במבחן המציאות, ולכן היה זה הוא הסביר ביותר. מידת הוודאות שלנו גבוהה מאוד, ובמושגים הלכתיים אפשר להגדיר זאת כספק שקרוב לוודאי.

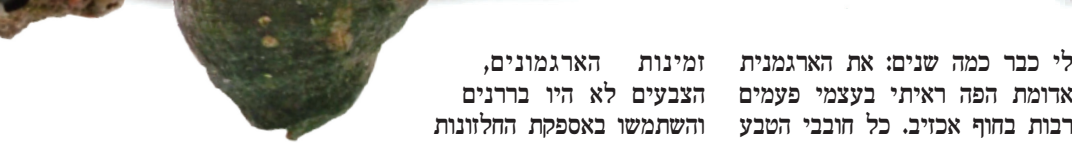
מעבר לכל המידע הערכני על תעשיית הצבע, בספרו החדש של פרופ' עמר מובא גם מדרוך מעשי להפקת התכלת והארגמן, וכן פירוט על שלל היופיים מתקופת העולם העתיק לצבעים היוקרתיים.

קוצו של חילון

עד כאן אין חדשות מסעירות, אולם בתוך המשפחה המוכרת של המורקס הצליח עמר לערער את המעמד האיתן שממנו נהנה עד כה הארגמן קהה קוצים. 'משום מה', טען עמר, 'קיימת מוסכמה בקרב החוקרים שמארגמן חד קוצים הפיקו צבע ארגמן, ואילו מארגמן קהה קוצים הופק צבע תכלת. כך, בעמדת 'פתיל תכלת', המפיקה כיום פתיל תכלת לצביעות, לא מכירים כלל את הארגמן חד הקוצים ולא משתמשים בו להפקת הצבע. אני מערער על ההנחה הזו, וטוען שזה לכל הפחות לא מרוק. המחקר שערכנו גילה

שכמות הצבען בארגמן חד הקוצים מועטה מדי לצורך הפקת הארגמן, והוא שימש כנראה בעיקר לייצוב הגוון בתעשיית הצביעה. החלק של הארגמן חד הקוצים בתהליך הפקת הצבע היה אם כן שולי יחסית, ואילו המרכיב מבין החלונות ששימש הן לייצור צבע ארגמן והן לתכלת הוא ארגמן קהה קוצים. יחד עם זאת, ניתן להפיק תכלת לא רק ממנו, אלא מכל שלושת מיני הארגמונים שברקתי – ארגמן חד וקהה קוצים וארגמונית אדומת פה – ואולי גם מסוגי ארגמן נוספים. ארגמן חד הקוצים מספק תכלת מעט שונה, בנוון טורקוזי.

'נאלצתי לנסוע לחז"ל כדי לאתר ארגמונים חד קוצים וארגמונית אדומת פה. ערכתי ניסויים בחדי ובקיה קוצים, אך בכל ניסועתי באיטליה

קונכיית ארגמונית אדומת פה

מינות הארגמונים, הצבעים לא היו ברורים והשתמשו באספקת החלונות שהביאו להם מבלי לדקדק". יש מי שטוען שמכיוון שאיננו יודעים בוודאות מהו צבע התכלת שעליו ריברה התורה, אין כל טעם לניסיונות לשחזר הצבע העתיק. 'להבנת, כבר אבותינו בתקופת חז"ל החזיקו בשיטות שונות לזיהוי הגוון המדויק של התכלת, וכל השיטות נחשבו בעיניהם לכשרות וטהורות.

לי כבר כמה שנים: את הארגמונית אדומת הפה ראיתי בעצמי פעמים רבות בחוף אכזיב. כל חובבי הטבע הכירו אותה, ובקיצ אפסר היה לראות אותה באלפים. ראו זה פלא, בעשרים השנים האחרונות היא נעלמה כמעט לגמרי. לאן הגיוני להניח שתופעה של חלונות המופקים כיום לצורך הצביעות בטבע הייתה קיימת גם בימי קדם. כשמיין מטרים של חלילון נעלם מהשטח נאלצו להסתפק בונים אחרים, שסיפקו גווני תכלת שונים מעט. בשל בעיית

"בכל ניסועתי באיטליה לא מצאתי ארגמוניות אדומות פה, ונאלצתי לרדוף אחריהן עד סיציליה. אחרי כל המאמצים ערכתי את הניסוי להפקת הצבע, והתאכזבתי מאוד כשהצלחתי להפיק רק צבע ירקרק מהנוזל שהתקבל בסוף העיבוד ונחשף לקרני השמש. לאחר מעשה הבנתי שיש כאן סיפור גדול"

כל גווני התכלת והארגמן. מל-מועלה למטה: תכלת שהופק מארגמן קהה קוצים, מארגמונית חד קוצים (שנייה) ומארגמונית אדומת פה. גווני ארגמן שהופק מארגמונית אדומת פה (שלושה), מארגמונית קהה קוצים ומארגמונית חד קוצים

צילום: מרת סזר

קונכיית ארגמונית אדומת פה

אבותינו לא עשו עניין מההבדל בגוונים בין תכלת של ארגמן חד קוצים ובין זה המופק מקהה קוצים או מארגמונית, וכולם נכללו בתחום התכלת הלגיטימי. נראה שהם היו פחות קפדניים מאיתנו בעניין הזה. רק אנהו אוהבים להתווכח על קצו של חילון".

"ריקוד גדול במעגל, בניגון". הר הבית, 1839, כפי שצויר בידי דייוויד רוברטס

"לא נותנים להביט בסידור, כי יראים שלא יפעלו בתפילה להיגאל"

שנים שלא הולכים יהודים לשם כלל, רק היו הולכים לכותל המערבי להתפלל מוסף, ואחר כך היו הולכים על רחוב המידאן מצד ראדשקוויצער, שהוא חצר של יהודים שבת לבתי מוסה ושם רואים כל מקום המקדש. נחזור לענייננו ולשנה שאנו מספרים עליה, הלא היא שנת תרפ"ה. ובכן, ממקום לשכת הגזית (שקרין מחכמה) הלכנו לחצר ראדשקוויצער, שם רואים את כל דה הבית ומקום המקדש, ואמרנו גם שם זמפני חטאינו 'למך רחמן'.

ימי שמואל, חלק ב', פרק קמ"ד, עמודים ט"ו וט"ז

ואחר כך נכנסנו למקום לשכת הגזית ששם ישבו הסנהדרין, אשר חציו בקודש וחציו בחול, וכחיום בעיונונינו הרבים זה וזה שנים שקבעו שמה הערבים את מקום בית משפטם והקאדי (השופט) בראשם, אבל אחר איה שנים, אחר שחורתי מוחץ לארץ, כבר היו סוגרים את לשכת הגזית ולא מניחים את היהודים להיכנס. וכן אחר כך התחילו גם למנוע מגלות עד מקום המקדש לעלות להגל, והיו מניחים רק לעמוד מרוק, ואחר כך מגעו גם את זאת, ומא התחילו להפסיק לילך לעלות להגל למקום המקדש, וזה כמה

הלכנו לעלות להגל עד הר הבית, עד למקום המקדש, עד המקום שומר לטמאי מתים לילך בו, ואמרנו זמפני חטאינו 'למך רחמן' – אבל הכול בעל פה, כי להביט בסידור לא היו מניחים הגויים והשמש הערבי של מקום המקדש בשום אופן. וכן אצל שאר מקומות הקדושים, כמו קברי מלכות בית דוד: הגויים לא נותנים להביט בסידור, כי יראים שלא יפעלו בתפילה להיגאל. ואף על פי כן עשינו שם איה פעמים בעלותנו להגל ריקוד גדול במעגל בניגון, והשמש הגזית ראה ובערה בו חמתו, אבל לא יכול לעשות כלום.

תיאור העלייה לחר הבית משנת תרפ"ה, 1925, מפי הרב שמואל הורוביץ, מוקני חסידות ברסלב ברוד הקודם, מערער את ההנחה המקובלת שלפיה אנשי היישוב הישן נמנעו מלעלות לחר הבית. למעשה, מצוי בו הסבר מאף לסיבה שבגללה פסקו יהודים תדים לפקוד את הר הבית.

כך כתב הרב הורוביץ בספרו 'ימי שמואל': 'הולכנו כולנו בחיות, חשק גדול והתעוררות רב להתפלל מוסף אצל הכותל המערבי (... וכן גמרנו תפילת מוסף ואמרנו 'תיקון הכללי' והתבודדות וכולי. ואחר כך

בית חלומותי

ישראל חסון, מנכ"ל רשות העתיקות. בעבר סגן ראש השב"כ וחבר כנסת

על הפרות חוק שנעשות. דוגמה להפרת חוק שאין במסגרתה פגיעה בעתיקות היא למשל כשמתקנים ברו כיבוי אש שהולף – פעולה שלכאורה צריכה לקבל את אישורנו, ובכל זאת לא קיבלו את אישורנו. מצד שני, גם לא גנעו בעתיקות בפעולה זו.

"שנן הפרות חוק, אך איננו יודעים על פגיעות בעתיקות חוד. מי שידע על פגיעה בעתיקות, בבקשה שידווח לי ואני אפעל בנושא. ומכיוון שאינני יודע על פגיעות אלא על הפרות כלבר, זו תוצאה שאני יכול לחיות איתה".

האם בעיניך דה הבית זוכה לכבוד רשום? האם מתנגדים לפרסום הדו"ח החסי החרפה של מבקר המדינה בעניין הרם העתיקות בדר?

לפרסום דו"ח מבקר המדינה, ובכלל זה לפרסום מידע הקשור בהר הבית. מבחינתנו, החומר שלנו בהגדרה איננו נחשב לחסוי, אבל אם ישנם גורמים אחרים שפרסום המידע שלנו עלול להזיק להם, הדבר נלקח בחשבון על ידי כל הרשויות, כולל בג"ץ".

צילום: מרת סזר

למדינת ישראל רגישות, ומותר שהיו לה כאלה. בשום מקום לא כתוב 'יקוב הרין את החר'. צריך להפעיל שיקול דעת, ולא לגרום נזק. גם אם התפרך את דה הבית למגרש שאתה רק מתכבש בו כל היום, עלול להיגרם נזק לעתיקות – ואפילו קצת יותר נזק מאשר בדרך הפוכה. לפיכך השיקול בעניין מעט יותר מורכב מהשאלה אם מונחת שם קודרת עץ או לא".

שמוזרה עברה ברורה על חוקי. "כי למדינת ישראל יש שיקולים נוספים. אמנם תקפו אותם גם בבית המשפט באחרונה, אבל אני מניח שבג"ץ מכין את הדגישת במקום".

בפועל נוצרה בהר הבית אקט טריטוריה, מקום בתוככי מדינת ישראל שבו חוקי המדינה אינם תקפים. אינני אחראי על ההגדרות הטרטוריאליות בין מדינת ישראל. יש

"אתה יודע היטב איך מתנהלים הדברים בהר הבית. סמכויות רשות העתיקות מוגבלות בהר על פי הנחיית היועץ המשפטי לממשלה, ומתמקדות בהתרעה בלבד. אם אתה שואל אותי במסגרת הזו, ולא במסגרת הפיכת חצר כוללת שרשות העתיקות צריכה לעשות על פי תפיסתך – זה מה שניתן לעשות"